DOI 10.26886/2414-634X.6(25)2018.4

UDK: 37.032

ESSENCE AND CONTENT PROFESSIONAL SUBJECTIVITY OFFICIAL ARMED FORCES OF UKRAINE

O. Kapinus, PhD in Pedagogical Sciences

Hetman Petro Sagaidachny National Academy of Ground Forces, Ukraine,
Lviv

The article analyzes the theoretical issues of determining the essence and content of the professional subjectivity of the officers of the Armed Forces of Ukraine as an integral, professionally important quality that determines the life and professional prospects of officers as subjects of military-professional activity. It has been established that professional subjectivity determines the tendency and ability of a person to initiate and regulate professional activity in accordance with internal criteria of efficiency and expediency in situations that provide for a certain freedom of choice and responsibility for it. The determining quality of subjectivity is the authorship of their own lives, which is impossible without self-determination, the expressiveness of a particular position of a person. The problem of the development of subjectivity is reflected in the lack of development or disproportions of its individual components.

Key words: subjectivity, professional subjectivity, formation, structure, officer.

кандидат педагогічних наук, О. С. Капінус Сутність та зміст професійної суб'єктності офіцера збройних сил України/ Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Україна, Львів

У статті проаналізовано теоретичні питання визначення сутності та змісту професійної суб'єктності офіцерів Збройних Сил України як інтегральної професійно важливої якості, що визначає життєві та професійні перспективи офіцерів як суб'єктів військово-професійної діяльності. Встановлено, що професійна суб'єктність визначає тенденцію і здатність людини до ініціації і регулювання професійної активності відповідно до внутрішніх критеріїв ефективності та доцільності в ситуаціях, які передбачають певну свободу вибору і відповідальність за нього. Визначальною якістю суб'єктності є авторство власного життя, яке неможливе без самовизначення, вираженості певної позиції людини. Проблема розвитку суб'єктності знаходить відображення у недостатній розвиненості або диспропорціях окремих її компонентів.

Ключові слова: суб'єктність, професійна суб'єктність, формування, структура, офіцер.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань реформування Збройних Сил України в сучасних умовах є зміна системи підготовки офіцерських кадрів як основи та запоруки ефективного виконання службових та бойових завдань військовими частинами та підрозділами, подальше удосконалення процесу військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах.

Специфічність військово-професійної діяльності офіцера визначається низкою педагогічних, психологічних, соціальних, моральних та інших аспектів, які пов'язані з необхідністю ухвалення самостійного, виваженого та обґрунтованого рішення як в умовах повсякденної життєдіяльності військових частин, так і під час виконання бойових завдань.

Вимоги до особистості офіцера, що постійно зростають, обумовлюють необхідність його суб'єктного внеску в якісну зміну об'єкта діяльності, гнучкість мислення, поведінки, виваженість в ухваленні рішень, здатність усвідомлено брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності.

Вивчення питання формування суб'єктності курсантів ускладнюється тим, що в сучасному науковому дискурсі практично відсутні напрацювання з проблеми її формування у вищому військовому навчальному закладі, що визначає необхідність і обґрунтованість дослідження особливостей формування професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів, оскільки курсант, на відміну від студента цивільного навчального закладу, знаходиться в якісно інших умовах, які визначаються сформованим специфічним середовищем та пов'язані із військово-професійною взаємодією як з керівництвом, науково-педагогічними працівниками, так і між курсантами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему суб'єкта та суб'єктності в науковому дискурсі не є новою, її досліджували філософи, психологи, соціологи та педагоги. На сучасному етапі дослідження проблеми суб'єкта та суб'єктності здійснюється в таких аспектах: історико-філософське розуміння суб'єкта (В. О. Лекторський, А. Ф. Лосєв, М. Мамардашвілі, К. А. Сергєєв, В. В. Соколов та ін.), загально філософські та соціально-філософські дослідження проблеми суб'єкта (В. Л. Акулов, В. С. Барулін, С. С. Батенін, О. В. Боголюбова, А. П. Бутенко, Г. Г. Водолазов, І. А. Гобозов, В. С. Грехньов, К. Х. Момджян, Ю. М. Рєзнік, В. П. Сержантов, О. Г. Спіркін та ін.); психологічні аспекти проблеми суб'єктності людини (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, П. П. Блонський, А. В. Брушлинський, Л. С. Виготський, Н. С. Глуханюк, В. В. Давидов, О. В. Запорожець, Є. І. Ісаєв, Є. О. Клімов, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, О. Р. Лурія, С. А. Огнєв, В. І. Осьодло, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, В. І. Слободчиков та ін.).

Проблему професійного розвитку людини як суб'єкта діяльності досліджували І. В. Ващенко, М. С. Корольчук, В. О. Лефтеров, О. Р. Малхазов, Є. М. Потапчук, О. Д. Сафін, О. В. Тімченко та ін.

В педагогіці суб'єктність досліджується за такими напрямками: суб'єктність як якісна ознака активних учасників навчального процесу (К. О. Абульханова-Славська, А. Г. Асмолов, О. М. Волкова, В. В. Давидов, І. І. Іванова, Н. С. Каган, А. К. Осницький, В. А. Петровський, В. І. Слободчиков, І. А. Серьогіна, Г. А. Цукерман, А. Н. Еткінд, І. С. Якиманська та ін.), педагог та учень як суб'єкти в педагогічному діалозі (В. В. Горшкова, О. А. Дубасюк, О. І. Казакова, В. В. Ягупов), методи та засоби формування суб'єктності (Г. І. Аксьонова, А. Р. Бекирова, В. В. Горшкова, М. Г. Єрмолаєва, Н. А. Кришталь, Н. К. Сергеев та ін.), людина як суб'єкт – Я (В. С. Агапов, В. О. Ведіняпіна, О. В. Іващенко).

Значна кількість наукових досліджень присвячена питанню навчання і виховання майбутніх офіцерів, формування їх суб'єктності. В першу чергу це праці російських та українських педагогів і психологів (Ш. О. Амонашвілі, Ю. К. Бабанський, О. В. Барабанщиков, І. Д. Бех, Г. П. Васянович, С. У. Гончаренко, М. О. Данилов, К. М. Дурай-Новакова, М. І. Д'яченко, А. І. Дьомін, Л. В. Занков, І. А. Зязюн, Л. О. Кандибович, Л. М. Карамушка, Н. Л. Коломінський, Г. С. Костюк, В. Г. Кремень, І. Я. Лернер, В. С. Лутай, О. Г. Молл, В. О. Моляко, М. І. Нещадим, Н. Г. Ничкало, А. В. Петровський, О. Г. Романовський, О. Я. Савченко, С. О. Сисоєва, О. В. Сухомлинська, В. В. Ягупов, М. Д. Ярмаченко), зарубіжних учених (К. Арджіріс, Г. Емерсон, Ч. Бернард, М. Вебер, П. Друкер, Д. Макгрегор, А. Маслоу, Е. Мейо, Ф. Тейлор, А. Файоль, М. Фоллет).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сформована система освіти майбутніх офіцерів Збройних Сил України у вищих військових навчальних закладах, педагогічні вимоги та ставлення до курсантів з боку професорсько-викладацького складу та командирів підрозділів не в повній мірі відповідають цілям підготовки офіцера як особливої професійної групи, враховуючи об'єктивні умови виконання обов'язків як в мирний час, так і під час залучення до бойових дій.

Актуальність статті. Нагальна потреба пошуку ефективних шляхів формування суб'єктних якостей курсантів, які необхідні для успішного виконання ними поставлених завдань, що протягом значного періоду розглядалось як другорядне та не пріоритетне завдання. Це є визначальним з огляду на потребу оновлення змісту освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах з урахуванням вимог до військово-професійної діяльності офіцера та його особистості.

Мета статті. Теоретичний аналіз сутності та змісту професійної суб'єктності офіцера Збройних Сил України, оскільки проблема

актуалізації суб'єктності курсантів як майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах ще не має достатнього теоретичного, методологічного та методичного обґрунтування в педагогічній науці.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розвитку військово-професійної освіти дозволяють розглядати розвиток суб'єктного потенціалу майбутніх офіцерів Збройних Сил України під час їх навчання у вищих військових навчальних закладах в якості провідного фактору покращення системи військової освіти. Завдання, які стоять перед Збройними Силами України на сучасному етапі, підвищують вимоги як до офіцера, так і до системи військової освіти, що актуалізує проблему формування професійної суб'єктної активності майбутніх офіцерів – особливої інтегральної професійно важливої якості, що визначає їхні життєві та професійні перспективи як суб'єктів військово-професійної діяльності.

Одним із визначальних завдань вищої військової освіти є створення умов опанування курсантами – майбутніми офіцерами особистісних та професійних сенсів, цінностей, цілей, змісту, способів та засобів свого розвитку спочатку як суб'єктів навчальної діяльності, а потім і суб'єктів військово-професійної діяльності як офіцерів Збройних Сил України.

Однією з передумов позитивної оцінки професійної успішності офіцера Збройних Сил України є сформована суб'єктність офіцера, яка безпосередньо впливає на результати його військово-професійної діяльності, а її формування відбувається під час навчання у вищих військових навчальних закладах та продовжується під час служби у військових частинах.

Теоретичне обґрунтування категорії суб'єкта вперше використовується у роботах Д. М. Узнадзе. Однією із головних характеристик суб'єкта автор виділяє цілісність, яку він пов'язував із установкою. Установка, згідно Д. М. Узнадзе, — це «стан суб'єкта, модус його існування» [11, с. 279]. Суб'єкт у концепції Д. М. Узнадзе може бути охарактеризований як цілісний, майже тотожний особистості.

Розглядаючи діяльність як прояв суб'єкта, С. Л. Рубінштейн зазначав, що саме суб'єкт в процесі життєдіяльності з урахуванням конкретних обставин виробляє спосіб з'єднання своїх бажань, мотивів зі здібностями у відповідності зі своїм характером [7, 8].

Якість і розвиток суб'єктності, на думку С. Л. Рубінштейна, значною мірою визначаються мотиваційною сферою особистості та її самосвідомістю, проявляється не просто у рефлексії свого «Я», а в усвідомленні свого способу життя, своїх відношень з людьми і світом [7].

Істотного розвитку суб'єктний підхід в психології набув завдяки працям К. О. Абульханової-Славської. Слідом за С. Л. Рубінштейном

автор систематично обґрунтовує об'єктивність психічного, відстоюючи положення про те, що «індивід повинен розглядатися в якості суб'єкта психічної діяльності» [1, с. 186]. Категорія «суб'єкт» визначається автором як «... здатність бути причиною перетворення дійсності» [2, с. 4-5]. Суб'єктом є особистість з її здатністю і потребою йти назустріч проблемам, породженими принциповими протиріччями особистості і суспільства, і вирішувати їх, що і робить особистість суб'єктом.

Узагальнення напрацювань А. В. Брушлинского, Л. І. Воробйової і В. І. Слободчикова дозволяють дійти висновку, що визначальною якістю суб'єктності є авторство власного життя, яке неможливе без самовизначення, вираженості певної позиції людини [3, 5, 9].

Суб'єктність, на думку А. В. Бикової, є основною якістю професіонального становлення особистості випускника вузу. Вона визначає якісний рівень освітнього процесу. Суб'єкт професійної діяльності, на думку автора, це особистість, що володіє якістю професійної суб'єктності - інтегративним соціально-психологічним феноменом, що дозволяє розуміти сенс діяльності, ставити і реалізовувати в його межах своєї мети і ініціювати професійну комунікацію. Вчений пов'язує професійну суб'єктність з системою ціннісних орієнтацій, притаманних професійній діяльності [4].

В. І. Осьодло, досліджуючи проблему професійного становлення офіцера, зазначає, що проблема розвитку суб'єктності знаходить відображення у недостатній розвиненості або диспропорціях окремих її компонентів і може виражатися в такому:

а) невміння чи нездатність виявити реально існуюче протиріччя між вимогами, що пред'являються, і рівнем їх відповідності своєму професіоналізму;

б) неадекватність професійного Я-образу і самооцінки, що є передумовою до самозаспокоєння або психічного дискомфорту у разі її зміни; відсутність чітких, структурованих уявлень про можливості професійної самореалізації;

в) "звуження" позиційно-рольового діапазону у виконанні професійних обов'язків, що провокує розвиток тенденції до обмеженої рефлексії елементів професійних ситуацій в межах суто виконавських, нормативно закріплених функцій офіцера;

г) відсутність необхідних спонук до самостійного покладання цілей в діяльності і професійному саморозвитку, визначенні своєї професійної перспективи, реалізації стратегії її досягнення за рахунок актуалізації професійно-особистісного ресурсу;

д) відсутність власних норм і критеріїв оцінювання якості своєї праці, орієнтація на "зовнішню" оцінку, жорстка орієнтація на думку інших або гіпертрофована довіра до досвіду інших суб'єктів; е) орієнтація у виборі способів розв'язання професійних завдань на обмежене коло нормативних "шаблонів", тенденція до виконання

професійних завдань у межах функціонального мінімуму; низькі здібності до варіативного узгодження цілей, способів і засобів діяльності в конкретних умовах її здійснення тощо.

Недостатня розвиненість суб'єктних якостей ускладнює процес професійної ідентифікації, вироблення ефективних шаблонів професійної поведінки, орієнтирів в своєму особистісно-професійному розвитку, встановленні ефективних взаємин з іншими суб'єктами військової діяльності. У багатьох випадках це супроводжується зниженням рівня власної самооцінки, прагненням "обійти" незручні для себе ситуації взаємодії, що неминуче веде до звуження сфери професійної активності офіцера, вибору "хибних" орієнтирів в особистісно-професійному зростанні [6].

На думку В. В. Ягупова, аналіз та узагальнення особливостей, притаманних військово-професійній діяльності офіцера, дозволяють виокремити провідні якості, риси та прояви суб'єкта професійної діяльності:

- свідомо активність, яка безпосередньо спрямована на професійну діяльність і на самоактуалізацію в ній;

- свідомо включеність особи, як суб'єкта професійної діяльності, у систему суспільно-виробничих відносин шляхом виконання конкретних посадових компетенцій у певному професійному середовищі;

- ступінь сформованості провідних психічних властивостей та якостей як представника певного професійного середовища та конкретного фахівця; це, насамперед, сформованість професійно важливих якостей – професійної свідомості та самосвідомості, фахової Я-концепції, системи індивідуальних цінностей професійної діяльності та фахового буття, професійна суб'єктність;

- свідомо цілеспрямована саморегуляція, самоорганізація та самодетермінація своєї професійної поведінки й діяльності як професійного суб'єкта;

- здатність і готовність нести усвідомлено повну відповідальність за результати, а також і наслідки своїх дій, вчинків, поведінки і діяльності у межах виконання своїх посадових компетенцій як фахівця;

- професійна суб'єктність, тобто професійна підготовленість, суб'єктна готовність і фахова здатність бути суб'єктом професійної діяльності у певному професійному середовищі.

Зміст цих якостей, проявів і рис залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних обставин, певних передумов, закономірних, а дуже часто й ситуативних умов індивідуального, соціального та професійного

буття людини, які в психології особистості прийнято називати основними чинниками формування особистості як суб'єкта соціального буття чи соціального суб'єкта, а також і суб'єкта професійного буття [12, с. 84].

Узагальнення ідей, що містяться в сучасних наукових підходах до проблеми суб'єкта і суб'єктності, дозволяють І. В. Сиромятникову визначити професійну суб'єктність як засновану на позитивному ставленні і професійному досвіді людини інтегральну психічну якість, що визначає її тенденцію і здатність до ініціації і регулювання професійної активності відповідно до внутрішніх критеріїв ефективності та доцільності в ситуаціях, які передбачають певну свободу вибору і відповідальність за нього. Основними вимірами професійної суб'єктності є індивідуально-особистісний, соціально-комунікативний і професійно-діяльнісний.

Стосовно діяльності офіцера, актуальність вивчення проблеми професійної суб'єктності, на думку автора, обумовлена низкою обставин:

по-перше, серйозними суперечностями між вимогами професійної діяльності офіцерів, яка характеризується складною взаємозалежністю правових, соціальних, психологічних та етичних аспектів, наявністю значного числа ситуацій діяльності, що характеризуються нормативною невизначеністю і недостатньою здатністю офіцерів до ініціативних і відповідальних дій в таких ситуаціях;

по-друге, протиріччями між об'єктивною спрямованістю суспільної свідомості до офіцера як ключової фігури в забезпеченні бойової готовності Збройних Сил, дисципліни і правопорядку і неоднозначністю його суб'єктного статусу, в психологічному і матеріально-організаційному плані регулюючи його позицію з огляду на виконавчу енергозберігаючу професійну поведінку або провокуючого відхід з професії;

по-третє, значними недоліками в функціонуванні системи професійного супроводу офіцерів, переважною орієнтацією професійної підготовки та адміністрування їх діяльності на відтворення нормативно-виконавських шаблонів і стилів професійного мислення і поведінки, відсутністю адекватних, науково обґрунтованих підходів, що дозволяють ефективно реалізовувати завдання формування і розвитку офіцера як суб'єкта власного професійного розвитку та професійної діяльності.

Актуалізація і прояв суб'єктності у професійній ситуації забезпечується взаємопов'язаними між собою процесами самовизначення, психічного центрування і психічного інтегрування, що представляють у своїй сукупності єдиний механізм реалізації професійної суб'єктності [10].

Висновок. З урахуванням потреб суспільства, вимог до системи військової освіти, умов проходження служби офіцером, усвідомлення необхідності підвищення рівня його професіоналізму, необхідним є пошук ефективних підходів до підготовки майбутніх офіцерів Збройних Сил України у вищих військових навчальних закладах.

Сформована під час навчання майбутнього офіцера у вищому військовому навчальному закладі професійна суб'єктність є вищою формою регуляції його військово-професійної діяльності та важливою передумовою особистісно-професійної самоактуалізації офіцера Збройних Сил України, що забезпечує узгодженість особистих потреб, здібностей, очікувань відповідно до умов та вимог військово-професійної діяльності у військових частинах, гармонічно поєднується з позитивною Я-концепцією офіцера, професійною зрілістю, відповідальним ставленням до військово-професійної діяльності та її результатів, адекватною самооцінкою, саморефлексією та активністю в самореалізації у професії офіцера.

Подальші перспективи дослідження полягають у розробці методики формування та розвитку професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів на усіх етапах професійного становлення як професіонала та особистості.

Література:

1. Абульханова К. А. Принцип субъекта в отечественной психологии / К. А. Абульханова. — Психология. Журнал Высшей школы экономики. — 2005. — Т. 2. — № 4. — С. 3–22.
2. Абульханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности / К. А. Абульханова-Славская. — М.: Наука, 1973. — 287 с.
3. Брушлинский А. В. Проблема субъекта в психологической науке / А.В. Брушлинский // Психологический журнал. 1993. Т. 4, № 6. С. 3-15.
4. Быкова А. В. Разработка теоретической модели формирования субъекта профессиональной деятельности // Фундаментальные исследования, № 10, 2013. С. 287-299.
5. Воробьева Л. И. Гуманитарная психология: предмет и задачи / Л. И. Воробьева // Вопросы психологии. 1995. № 2. С. 19-30.
6. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: [монографія] / В. І. Осьодло. — К. : ПП "Золоті ворота", 2012. — 463 с.
7. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 2003. — 512 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 2005. — 713 с.
9. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. М.: Школьная пресса, 2000. 416 с.

10. Сыромятников И. В. Психология профессиональной субъектности управленческих кадров: Монография. – М.: СГА, 2006. – 248 с.
11. Узнадзе Д. Н. Общая психология / Д. Н. Узнадзе / Пер. с грузинского Е.Ш. Чомахидзе; Под ред. И. В. Имедадзе. — М.: Смысл; СПб.: Питер, 2004. — 413 с.
12. Ягупов В. В. Військова психологія: [підручник] / В. В. Ягупов. – К.: ТанDEM, 2004. – 656 с.

References:

1. Abulkhanova K.A. Principle of subject in domestic psychology / K. A. Abulkhanova - Psychology. Journal of the Higher School of Economics. - 2005. - T. 2. - No. 4. - P. 3-22.
2. Abulkhanova-Slavskaya K. A. On the subject of mental activity / K. A. Abulkhanova-Slavskaya. - Moscow: Nauka, 1973. - 287 pp.
3. Brushlinsky A. V. Problem of the subject in psychological science / A. V. Brushlinsky // Psychological Journal. 1993. T. 4, No. 6. S. 3-15.
4. Bykova A. V. Development of theoretical model of formation of a subject of professional activity // Fundamental researches, № 10, 2013. p. 287-299.
5. Vorobyeva L. I. Humanitarian psychology: subject and tasks / L. I. Vorob'eva // Questions of psychology. 1995. No. 2. P. 19-30.
6. O'zydlo V. I. Psychology of professional formation of an officer: [monograph]/ V. I. That one - K.: "Golden Gate" PE, 2012. - 463 pp.
7. Rubinstein S. L. Being and consciousness. Man and the world / SL Rubinstein - St. Petersburg: Peter, 2003. - 512 p.
8. Rubinstein S. L. Fundamentals of general psychology / S.L. Rubinstein - St. Petersburg: Peter, 2005. - 713 p.
9. Slobodchikov V. I. Fundamentals of psychological anthropology. Psychology of human development / V. I. Slobodchikov, E. I. Isaev M.: School Press, 2000. -416 pp.
10. Syromyatnikov IV Psychology of professional subjectivity of management personnel: Monograph. - Moscow: SGA, 2006. - 248 p.
11. Uznadze D. N. General psychology / D. N. Uznadze / Per. from Georgian E.Sh. Chomahidze; Ed. IV Imedadze - M.: Sense; St. Petersburg: Peter, 2004. - 413 p.
12. Yagupov V. V. Military Psychology: [Tutorial] / V. V. Yagupov - K.: Tandem, 2004. - 656 p.